

МИРОСЛАВ ТИРШ ТА ЙОГО ПОСЛІДОВНИКИ У СПРАВІ ПОШИРЕННЯ СОКІЛЬСЬКОГО ГІМНАСТИЧНОГО РУХУ

Лях-Породько Олексій

Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ.

Резюме. У статті здійснено історичний аналіз ролі Мирослава Тирша в зародженні та розвитку сокільського гімнастичного руху в Чехії. Окремо розглянута діяльність однодумців та послідовників Тирша в поширенні сокільської ідеї не лише як здобуток одного народу – чеського, а й як феномен об'єднання слов'янських народів (сербів, поляків, росіян, хорватів, українців, болгар тощо) у другій половині XIX – початку XX століття.

Summary. The paper presents a historical analysis of the role of Myroslav Tyrsh in origination and development of the Sokil gymnastic movement in Czechia. Great attention is paid to the activity of those people who hoed the same views and disciples of Tyrsh in propagation of the Sokil idea not only as achievement of one people – Czechs, but also as a phenomenon of consolidation of Slavic peoples (Serbs, Poles, Russians, Croats, Ukrainians, Bulgarians and others) late in the 19th and early in the 20th centuries.

Постановка проблеми. У другій половині XIX – початку XX століття виникнення виду спорту або зародження гімнастично-спортивного руху в значній мірі залежало від активності, авторитета та наполегливості особистості. Тобто, тієї людини яка виступала ідеологом та ініціатором створення й становлення цих соціокультурних явищ суспільства. Наприклад, відродження Олімпійських ігор Стародавньої Греції у сучасності відбулося перш за все завдяки комунікативним та організаційним здібностям П. де Кубертена, звичайно за допомогою його однодумців. В Англії важливу роль у розвитку спорту, зокрема шкільного та студентського відіграв Т. Арнольд, який був ініціатором реформування системи фізичного виховання молоді. Водночас виникненню національних гімнастичних систем у Європі завдячуємо активним діячам в розвитку цих ідей: німецької – І. Гутс-Мутс, Г. Фіт, І. Ян; шведської – П. Лінг, Г. Брантінг, Я. Лінг; французької – Ф. Аморо, Г. Демені та інші.

Зародження та становлення сокільського гімнастичного руху в Чехії у другій половині XIX століття супроводжувалось активною діяльністю М. Тирша та його однодумців в розробці ідеологічних засад, визначені мети та завдань сокільства. Поширюючись серед інших слов'янських народів

сокільська ідея повинна була враховувати їх історико-культурні традиції, а провідниками цих ідей ставали власне особистості які розуміли важливість використання досвіду чеських соколів серед хорватів, сербів, болгар, поляків, словенців, українців, росіян тощо.

Таким чином, вивчення історії виникнення та розвитку сокільського гімнастичного руху дозволить нам визначити роль М. Тирша та його послідовників у поширенні сокільських ідей у різних країнах світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль особистості у зародженні та становленні спортивного руху або окремого виду спорту досліджувалась низкою науковців. Об'єктами їх досліджень були як спортсмени, так і організатори та функціонери фізкультурно-спортивного руху: П. де Кубертен [9], О. Бутовський [3], М. Ріттер, С. Уточкін, І. Піддубний, В. Крамаренко, І. Боберський, Є. Гарнич-Гарницький та інші. Однак малодослідженим залишається питання щодо ролі М. Тирша та його послідовників у розвитку сокільського гімнастичного руху в Чехії й інших країнах світу наприкінці ХІХ – початку ХХ століття.

Зв'язок дослідження з науковими чи практичними завданнями.

Наукове дослідження виконане згідно до теми 1.1 Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури та спорту на 2011-2015 рр. «Історичні організаційно-методичні та правові основи реалізації олімпійської освіти в Україні».

Мета дослідження – здійснити історичний аналіз і з'ясувати роль М. Тирша та його послідовників у розвитку сокільського гімнастичного руху наприкінці ХІХ – початку ХХ століття.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, історико-логічний та хронологічний методи.

Результати дослідження та їх обговорення. У другій половині ХІХ століття в Чехії, територія якої перебувала у складі Австро-Угорської імперії, зароджується сокільський гімнастичний рух, метою якого було відродження національної свідомості, традицій, культури та історії. Зазначаючи

економічних, політичних, соціально-культурних утисків серед чеської громади набуває актуальності питання національного відродження та визнання незалежності.

Виникнення сокільства було спричинено низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів. На думки відомого сучасного дослідника всесвітньої історії фізичної культури та спорту Л. Куна: «...обстоятельства его зарождения были связаны с борьбой славянских народов империи Габсбургов, прежде всего Чехов, за культурную автономию, а в перспективе – за национальную независимость» [7, с. 176-177]. Сокільська активістка М. Буринська пояснює це тим, що «...сокольская мысль вызвана фактором, которому нет равного по силе. Этот фактор – борьба за существование» [1, с. 15]. З історії відомо, що чеський народ тривалий час боровся за своє визнання та незалежність. Очолили цю боротьбу особистості, які пробуджували національну свідомість та патріотизм в суспільстві. До плеяди таких відомих чеських діячів відносимо: Івана Гуса, Яна Жижку, Яна Амоса Коменського, Яна Коллара, Йосифа Добровського, Франца Палацького, Франца Рігера.

Провідником ідей національного відродження, другої половини ХІХ століття, постає Миросла Тирш (1832 – 1884), який в 1862 році разом із Генріхом Фігнером (1822 – 1865), братами Едуардом та Юліусом Греграми (1827 – 1907; 1831 – 1896) і Емануїлом Тоннером (1829 – 1849) та за участі художника Йозефа Манеса (1820 – 1871) створили Чеське гімнастичне товариство, яке згодом отримало, притаманну для слов'янських народів, етнокультурну назву «Сокіл» [5; 11]. Зазначаючи цих людей слід говорити проте, що не лише вони були у витоків зародження в Чехії сокільського гімнастичного руху. Нижче мова піде й про інших популяризаторів сокільства як у Чехії, так і в інших країнах світу. Однак найбільше уваги ми приділимо видатним постатям, які залишили по собі значний організаторський, управлінський та педагогічний досвід з елементами патріотизму, розвиваючи гуманістично-просвітницькі ідеї сокільства.

Розповідаючи про Мирослава Тирша необхідно детальніше зупинитись на його біографії. І не лише тому, що він являвся ініціатором створення, ідеологом та лідером сокільського руху, а ще й тому, що життєвий шлях і досвід свідчать про багатогранність і професіоналізм в його діяльності.

Мирослав Тирш народився 17 вересня 1832 року в місті Дечін Чехія (Австро-Угорська імперія), власне в тяжкий, або й навіть вирішальний період у подальшій долі чеського народу. Заборона рідної мови, викривлення вікової історії, соціально-культурні утиски імперської влади, економічний занепад краю, знищення національної свідомості населення призводять до того, що чеський (слов'янський) народ міг би зникнути назавжди. Все своє подальше життя М. Тирша не покидає думка про відродження чеської нації. Саме під цим впливом народжується ідея національно-патріотичного виховання народу.

Окрім того, з дитинства М. Тирш відзначався слабким здоров'ям, тому його батько (лікар за фахом) крім медичного лікування багато уваги звертав на фізичний розвиток сина. Згодом молодий Тирш вступає до гімнастичного інституту в Празі, де безпосередньо знайомиться з теорією, методикою та практикою гімнастики [8]. З цього часу фізичне виховання займає одне з найголовніших місць у житті М. Тирша. Багато подорожуючи по Європі він щоразу обов'язково звертає увагу на стан фізичного виховання і спорту насамперед у таких країнах: Англія, Франція, Німеччина, Швеція. Аналізуючи гімнастичні системи цих країн М. Тирш обирав найкраще, для того щоб створити власну систему гімнастики.

Варто відзначити й чудову освіченість Мирослава Тирша. Крім того, що він навчався у німецькій гімназії, а цей факт повинен був відобразитись на подальшому осмисленню ролі національної свідомості чеха, Тирш отримав гідну вищу освіту навчаючись у Празькому університеті імені Карла [5; 6]. Вивчаючи юридичні, філологічні, медичні науки, а після захисту дисертації він отримав звання доктора філософії й працював професором університету та читав лекції в Технологічному університеті, продовжував

свою улюблену справу з вивчення історії, мистецтва та культури. Це дало змогу Мирославу Тиршу ознайомитись з культурною спадщиною стародавніх народів і в першу чергу з історією грецької цивілізації. Звісно він, як палкий прихильник фізичного виховання, звернув увагу на олімпійські традиції Стародавньої Греції, ідеї яких гармонійно увійшли до створеної ним системи сокільської гімнастики [1; 10].

Таким чином, ключовими моментами в утвердженні життєвої позиції М.Тирша були такі: по-перше, критичне геополітичне, соціокультурне становище чеського народу, що призводить до розуміння Тиршом необхідності в національно-патріотичному вихованні народу; по-друге, слабке здоров'я вимагало від нього постійно фізично загартовуватись; по-третє, здобуття освіти та педагогічна діяльність стали поштовхом в його визначеності щодо просвітницької та фізкультурно-спортивної діяльності.

Звісно самому Тиршу доволі важко було б розгорнути таку широку пропагандистську діяльність щодо популяризації ідей сокільства в народі, тому він знаходить підтримку в національно свідомих особистостях свого часу. Зокрема, актуальним постало питання поінформованості громадськості щодо ідейних основ сокільства. І в цьому йому допомагають політики, письменники, журналісти, митці: брати Едуард та Юліус Грегри, Емануїл Тоннер, Йозеф Манес та інші. Для більшого оповіщення чеського народу про діяльність сокільства М. Тирш публікує свої статті в суспільно-політичному часопису «Narodny Listy». Окрім цього, на сторінка журналу «Sokol» у 1871 році (засновником якого був сам Тирш), він опубліковує статтю «Наша задача, направление и цель», в якій розкриває фундаментальні принципи та сутнісні характеристики сокільського руху. До речі російською мовою ця стаття була надрукована журналом «Вестник Русского Сокольства» у 1913 році.

Однією з найяскравіших сторінок історії сокільського руху є Всесокільські зльоти, ідея проведення яких належить М. Тиршу. Перше загальне зібрання «соколів» - Всесокільський зліт, відбувся у 1882 році при

безпосередній участі Тирша. Але кропітка праця на ниві поширення сокільської ідеї надломила здоров'я беззмінного лідера і начальника Празького сокола, яким залишався він упродовж 22 років. Для лікування М. Тирш обрав містечко Гетц (Швейцарія). І 8 серпня 1884 року перебуваючи на прогулянці в горах Тіроля він оступився і впав у провалля (за офіційною версією, хоча можливо це було усунення сильної особистості), а тіло його знайшли лише тільки через 14 днів [1; 8]. На місці трагічної події чеською сокільською громадою був встановлений пам'ятний знак.

Дійсно в смерті Мирослава Тирша є доля не визначеності, через це виникає багато питань на які ще потрібно буде дати відповідь. Однак, з втратою лідера та ідеолога сокільський рух не зупинився в своєму розвитку, на що можливо сподівалися його вороги, а продовжив свій яскравий поступ у світі.

Важливе місце серед засновників сокільства посідає близький товариш Тирша, Генріх Фігнер. Народився Г. Фігнер 10 вересня 1822 року в Празі в часи коли Чехія перебувала під політичним гнітом Австро-Угорської влади та соціокультурним тиском онімечення народу. Перебуваючи в такому середовищі знущання та свавілля над історією, традицією та культурою чеського народу Фігнер, як справжній патріот, не міг залишатись осторонь.

Звісно він захоплюється ідеями національного відродження і стає одним із лідерів сокільського руху. Мирослав Тирш характеризує Генріха Фігнера дає йому таку оцінку: «И. Фигнер – личность необыкновенная. Вот первое впечатление, которое он производит на людей при первом же знакомстве. Это был человек настолько разносторонний...что в один вечер трудно перечислить все прекрасные, обаятельные черты его ума и сердца...» [1, с.19]. Не випадково Фігнер отримав таку високу оцінку, його внесок у розбудову організаційних та ідеологічних основ сокільства до цього часу залишається майже не дослідженим.

Наведемо лише декілька прикладів які засвідчують його значний доробок в становленні сокільського руху. Так, завдяки Генріху Фігнеру в

сокільському середовищі започатковується традиція рівноправ'я, братерства та звертання один до одного на ти. Приводимо уривок висловлювань Фігнера щодо принципів єднання соколів: «Сокол, есть союз в дружбе живущих братьев, в среду которых различия в политических или религиозных воззрениях не вносят розни. Богатый должен быть братом тому, кому мало дано судьбою; кто служит отечеству своим умом и знанием, должен быть искренним братом тому, чьи руки украшены мозолями, следами честного труда...» [1, с.19]. Навіть з такої короткої цитати ми маємо можливість зрозуміти сутнісні характеристики сокільського середовища яке будував Генріх Фігнер.

Окрім цього, Фігнер рекомендував ввести єдиний зразок одягу для всіх членів сокільських товариств. Також він заслуговує значної уваги якщо розглядати й інші сторони його діяльності, зокрема щодо питань матеріально-технічного забезпечення сокільства, то він на власні кошти побудував будинок у Празі і передав його у власність гімнастичного товариства «Сокіл». Більше того, Генріх Фігнер постійно надавав фінансову допомогу сокільському руху, ймовірно й тому, він був пов'язаний родинними вузами з Мирославом Тиршом. Донька Фігнера, Рената була дружиною Тирша.

З огляду на вищезазначене ми можемо зробити висновок про те, що обрання першим головою (старостою) гімнастичного товариства «Сокіл» (Прага) [8; 11] було виправдане з ідеологічних, економічних та соціокультурних міркувань. Однак, очолювати чеських соколів Фігнеру судилося не довго, тому, що 15 листопада 1865 року він помирає. Про те, навіть за три роки свого перебування на цій відповідальній посаді Генріх Фігнер своєю діяльністю був взірцем для всіх соколів.

В подальшому очолювали сокільський рух у Чехії видатні постаті, свідомі громадяни, патріоти (Таблиця 1.) які більше чи менше залишили після себе або про одних існує відомостей більше, а про інших інформація майже відсутня. Навіть для визначення років перебування на посаді голови

Чеського сокільства не вистачає даних. Однак, ми пропонуємо таблицю в якій презентовані голови (старости) та начальники (керівники) «Чешской Общины Сокольской» з 1862 по 1948 роки. Тобто до того часу, коли сокільський рух забороняється комуністичним елементом, який прийшов до влади в Чехословаччині.

Таблиця 1

**Старости та начальники «Чешской Общины Сокольской»
з 1862 по 1948 роки**

Старости (голови)		Начальники	
Прізвище, ім'я	Роки	Прізвище, ім'я	Роки
Фігнер Генріх	1862-1865	Тирш Мирослав	1862-1882
Фішер Петер	1866-1867•	Шейнер Йосиф	1887-1895•
Стібло Бедріх	1868-1871•	Ванічек Генріх	1895-1932•
Чорний Томаш	1872-1889•	Провазнікова Марія	1932-1945•
Подліпний Ян	1889-1906	Кавалір Мирослав	1945-1948•
Шейнер Йосиф	1906-1932		
Биковський Станіслав	1932-1943		
Хребік Антонін	1943-1948		

Після смерті Фігнера старостою гімнастичного товариства «Сокіл» (Прага) стає громадський діяч, адвокат Томаш Чорний* [11]. Разом з Мирославом Тиршом йому випала не легка доля бути лідером сокільського руху в Чехії в неспокійний політичний та військовий час.

Невдачі Австрії у війні з Прусією наприкінці 1860-х років в значній мірі негативно позначились на розвитку сокільства: закриття товариств (наприклад у 1866 році функціонувало лише 21 товариство, тоді як у 1862 році в рік заснування сокільського товариства у Празі їх існувало – 10); репресії та гоніння активістів; тиск імперської влади на зародки національно-визвольного руху.

* Переважна більшість сокільської літератури тих років чомусь не згадує П. Фішера та Б. Стібла – старост гімнастичного товариства «Сокіл» (Прага), хоча в деяких джерелах про них йде мова («Pamatnik Sokola Prazskeho», виданого в 1883 році).

• Орієнтовні роки

З початком 1870-х років сокільство зазнає нових руйнацій: завмирання громадської та політичної діяльності чеського народу; фінансова криза та матеріально-технічна обмеженість сокільських товариств; перетворення гімнастичних товариств у пожежні. Наприклад, у 1870 році існує 130 товариств, а з наступного року починає видаватись спеціалізований журнал «Sokol», водночас як у 1875 році кількість товариств зменшується майже у двічі, їх стає – 70, а в 1877 році і того гірше перестає видаватись журнал.

Ось у таких складних умовах приходилося працювати Т. Чорному та М. Тиршу і не дивлячись на це вони своєю наполегливою роботою здолали всі перешкоди і надихнули соколів на продовження справи. В значній мірі цьому сприяв організований у 1882 році у Празі I Всесокільський зліт, участь в якому взяли не лише чехи, а й хорвати, словенці та представники США [5]. У тогочасній пресі це сокільське свято характеризувалось так: «...І слет указал сокольству новую прекрасную цель, спаяние всего славянства. Сам устроитель слета, Тырш, не ожидал такого успеха, но, по окончании слета, он говорил уже с полным правом: «Одним этим великим делом мы разбили в прах жалкую клевету тех, кто с легкостью осмеливался говорить об упадке сокольства. Мысль сокольская приобретает для всего славянства значение, о котором мы и не мечтали» [2, с. 90]. Таким чином, I Всесокільський зліт сприяв єднанню слов'янських народів крізь призму сокільської ідеї, що надало можливість поширитись сокільству за межами Чехії.

Наступним керманічем Чеськослов'янського сокільства стає колишній голова міста Прага – Ян Подліпний [4]. За час перебування на посаді голови сокільського руху він встиг зробити доволі багато для розвитку сокільства не лише в Чехії або серед поляків, сербів, болгар тощо, а й з ініціював міжнародні зв'язки сокільських гімнастичних товариств з гімнастами Франції, Англії, Бельгії.

Більш детально слід зупинитись на біографії Йосифа Шейнера голови чеських соколів з 1906 по 1932 роки. Йосиф Шейнер народився 8 вересня 1861 року в невеличкому містечку поблизу Праги – Бенешове, за рік до

офіційного утворення першого сокільського товариства. Отримавши чудову освіту та здобувши звання доктора права він з юнацьких років захоплюється сокільськими ідеями та у 10-річному віці вступає до лав гімнастичного товариства «Сокіл» (Прага), навчаючись в Інституті дитячої гімнастики під керівництвом Мирослава Тирша.

Активна діяльність та справжня національна свідомість Шейнера вразила навіть Тирша, який рекомендував його на посаду керівника (начальника) гімнастичного товариства «Сокіл» (Прага). Водночас Й. Шейнер допомагав М. Тиршу при виданні журналу «Sokol». Окрім цього, Шейнер досконало знав усі управлінські, організаційно-методичні та кадрові особливості діяльності сокільських організацій, тому що він отримав досвід адміністративного апарата і пройшов всю керівну вертикаль від архіваріуса до голови сокільської організації і не лише в Чехії, а й на міжнародному рівні – він довгий час очолював «Союз Славянського Сокольства» [12]. Варто відзначити й те, що Й. Шейнер займаючись активним поширенням сокільських ідей у світі значну увагу приділяв розвитку сокільства в Російській імперії. Крім того, що він неодноразово здійснював подорожі до Російської імперії, налагоджуючи ділові стосунки, з його ініціативи до цієї держави постійно відряджалися соколи-викладачі гімнастики для закладів освіти та військового відомства. Така цілеспрямована діяльність Шейнера сприяла тому, що сокільська гімнастика офіційно впроваджується Міністерством народної освіти до системи фізичного виховання молоді та використовується військовим міністерством як основа системи фізичної підготовки військовослужбовців.

Однією з особливостей діяльності Й. Шейнера як лідера слов'янського сокільства полягала в тому, що в ці роки відбувалися глобальні геополітичні та військові події (Перша світова війна, національно-визвольний рух поневолених народів, повалення імперської влади – Австро-Угорщина, Російська імперія, утворення нових незалежних держав тощо), які безпосередньо впливали на розвиток сокільського руху.

В подальшому сокільський рух очолювали особистості які залишили по собі значний доробок, а їх діяльність та ідеї заслуговують окремого детального дослідження.

Окремо слід зупинитись на активістах поширення сокільства в різних країнах світу. В контексті нашого дослідження ми будемо говорити лише про окремі прізвища, хоча це питання потребує глибокого переосмислення враховуючи масштаби розповсюдження сокільського руху. Серед однодумців та прибічників сокільської ідеї ми назвемо наступних: Ф. Бучар, Л. Цар, Ф. Гофман, А. Гайдиняк (Хорватія), О. Гіжицький, Є. Гарнич-Гарницький (Російська імперія), Фішер, В. П'ясецький (Польща), П. Берковський, В. Стоянов, А. Антонов (Болгарія), Л. Поповіч, Р. Караклаїч (Сербія), В. Мурнік, В. Весели, І. Ороцен (Словенія), Д. Божінов (Македонія) тощо. Крім цього сокільські організації виникають у Франції, Англії, США, Аргентині, Австралії.

Таким чином, одним із важливих факторів популяризації сокільського руху в світі є особистість яка характеризується національною свідомістю, патріотизмом, лідерськими якостями, освіченістю та стійкими ідейними засадами.

Перспективи подальших досліджень. У статті розглядається питання ролі особистості в розвитку сокільського руху в Чехії, однак більш детального дослідження потребує аналіз діяльності сокільських активістів другої половини ХХ століття та поширення сокільських ідей в інших країнах світу.

ВИСНОВОК

Зародження та розвиток сокільського гімнастичного руху залежав від геополітичного, соціокультурного, економічного факторів, проте серед них важливе місце посідає роль особистості в становленні цього руху. В контексті нашого дослідження з'ясовано, що провідниками сокільства – феномену кінця ХІХ – початку ХХ століття, є особистості з яскравим вираженням лідерських якостей, національною свідомістю, патріотизмом,

освіченістю та особливим ставленням до фізичного виховання та спорту. Вищезазначені якості дозволили Мирославу Тиршу, Генріху Фігнеру та іншим наповнити сокільську ідею не лише національним змістом, а й сприяли поширенню сокільського руху серед слов'янських народів (хорватів, сербів, поляків, українців, росіян, болгар, словенців тощо). Водночас популяризація сокільства у світі перетворила цей рух у всеслов'янську гімнастично-спортивну, політико-ідеологічну течію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буринская М. Исторический обзор развития Сокольства в Чехии // Вестник Русского сокольства. – 1915. - №1-2. – С. 15-20.
2. Буринская М. Исторический обзор развития Сокольства в Чехии // Вестник Русского сокольства. – 1915. - №6. – С. 86-94.
3. Бутовский А.Д. Собрание сочинений: в 4 т. / А.Д. Бутовский. – К.: Олимп. л-ра, Т. 1. – 2009. – 336 с.
4. Ввозвание чешских соколов к братьям славянам // Славянский век. – 1901. - №20. – С. 29 – 31.
5. Гавличек В. Чехословацкий Сокол. – Прага.: Орбис, 1948. – 36 с.
6. Кривилев Леонид. Любовь к родине, наука и славянство / Леонид Кривилев // Спортивная жизнь России. – 1996. - №6. – С. 37-39.
7. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта / Кун Л.; пер. с венг.И. П. Абоимова / под общей ред. В.В. Столбова. – М.: Радуга, 1982. – 400 с.
8. О.Р. Основатели сокольской идеи // Сокол. – 1910. - №1. – С. 23-25.
9. Платонов В.Н. Жизнь Пьера де Кубертена и олимпийские идеалы: взгляд сквозь призму столетия / В.Н. Платонов // Наука в олимпийском спорте. – 1995. - №1. – С. 6 – 20.
10. Седова Е.Е. Патриотическое воспитание в молодежно-спортивных организациях Российской эмиграции (на примере «общества Русский Сокол») / Е. Е. Седова // Культура физическая и здоровье. – 2008. - №3. – С. 24-28.
11. Францев Вл. Чешское сокольство, его развитие и культурное значение. – Варшава.: Типография Варшавского учебного округа, 1910. – 12 с.
12. Эрбен Франта. Чешское Сокольство // Вестник Русского сокольства. – 1917. - №8-10. – С. 122-124.